

JANA SPÁČILOVÁ, BRNO

HÄNDEL V BAROKNÍ PRAZE

Dosud neznámé doklady provozování Händelovy hudby v chrámu pražských křižovníků s červenou hvězdou v první polovině 18. století

Počátky recepce hudby Georga Friedricha Händela v českých zemích jsou nejčastěji spojovány s osobou hraběte Jindřicha Viléma Haugwitze, který nechal na počátku 19. století provádět na svém zámku v Náměšti nad Oslavou Händelova vokálně-instrumentální díla. Do prvního desetiletí téhož století spadají také uvádění Händelových oratorií pražskou Tonkünstlersocietät. V nedávné době se však vynořilo několik zajímavých souvislostí, které dokládají zájem o Händelovu tvorbu na našem území již za jeho života a posouvají tak počátky provozování jeho hudby o téměř sto let do minulosti. V českých hudebních archivech nacházíme doklady o provádění nejen Händelovy operní hudby, ale – s trochou nadsázky – také doposud neznámého oratoria!

Doposud známá zjištění se týkají především Händelovy hudby na kůrech pražských kostelů. Na árie z Händelových oper přetextované pro účely kostelního provozu v katedrále sv. Víta v Praze upozornila Milada Jonášová¹. V následujícím textu se chceme zaměřit na Händelovu hudbu, jejíž provozování máme doloženo v dalším z pražských chrámů – v křižovnickém kostele sv. Františka u Karlova mostu. Tento chrám patřil v době vrcholného baroka k nejvýznamnějším hudebním centrům Prahy. Dokladem toho je unikátní hudební sbírka, čítající dnes přes dva tisíce hudebnin. Sbíрка obsahuje vedle skladeb domácích a vídeňských autorů také velké množství děl italských skladatelů, a řadí se proto k významným kolekcím italské barokní hudby v zaalpském prostoru².

¹ Jonášová, Milada: Italské operní árie v repertoáru kůru katedrály sv. Víta v Praze. Sehlingova éra 1737–1756, in: Hudební věda 3–4/2001, s. 263–301. Ve sbírce katedrály sv. Víta jsou dodnes uchovány tři latinské árie, pocházející z oper Rodelinda, Regina de' Langobardi (HWV 19) a Il pastor fido (HWV 8^a).

² Sbíрка byla donedávna uložena v pražském Národním muzeu – Muzeu české hudby, nyní je opět ve vlastnictví křižovníků. Jejím kurátorem je Tomáš Slavický, jemuž jsem zavázána za mnohé cenné informace. Součástí Souborného katalogu v pražské Národní knihovně – Hudebním oddělení je její lístkový katalog. Téměř ze tří čtvrtin je sbírka zpracována mezinárodním katalogem RISM (zkratka Cz-Pkříž).

Důležitým pramenem, týkajícím se křížovnické sbírky, je její inventář, pocházející z let 1737/1738 s doplňky do roku 1756. Jeho edici, podrobný popis a analýzu provedl Jiří Fukač ve své diplomové práci „Křížovnický hudební inventář“ na brněnské univerzitě³. Jmenovaná práce se stala nejvýznamnějším podkladem pro naše zkoumání⁴.

Křížovnický inventář zaznamenává k roku 1737 (resp. 1756) více než tři a půl tisíce skladeb⁵. Jedná se především o chrámovou hudbu, ovšem v závěru inventáře se nachází několik rubrik, zahrnujících také hudebně dramatická díla. V rubrice s názvem „Partiturae ab Operis & Ariis“ (54v) jsou zaznamenány „partiturae operarum“ a několik svazků jednotlivých árií, v rubrice „Opera, & Oratoria descripta“ (55v) Bononciniho opera Caio Gracco⁶, pět italských a jedno německé oratorium a v rubrice „Partiturae ab Oratoriis non restitutae“ (56r) dalších sedm oratorií. Součástí inventáře je také rubrika „Oratoria producta“ (54v–57r), kde se nacházejí záznamy o oratoriích, prováděných každoročně u křížovníků v letech 1724–1759. Tyto údaje doplňují dosud známé soupisy pražských oratorních produkcí, které podali Vladimír Helfert a Otakar Kamper⁷.

Jméno Georga Friedricha Händela se v inventáři nevyskytuje. Křížovnická hudební sbírka však obsahuje dvě Händelovy kompozice: Laudate Pueri (HWV 237) a tzv. „Utrechtské“ Te Deum (HWV 278)⁸. Obě skladby jsou opsány na českém papíře⁹ a jejich opisy jsou datovány 1718, tedy před sepsáním inventáře. Jméno autora je na titulních listech obou skladeb zkomoleno na Hänel. Fukač tyto skladby v inventáři neidentifikoval, proto vyslovil domněnku, že byly křížovníky

³ Křížovnický hudební inventář. Příspěvek k poznání křížovnické hudební kultury a jejího místa v hudebním životě barokní Prahy, 2 sv., diplomová práce, Brno 1959. Edice inventáře je náplní druhého svazku, v následujícím textu odkazují na foliování uváděné Fukačem.

⁴ Originál inventáře se bohužel nepodařilo nalézt. Fukač uvádí v cit. d. na s. 15: „Inventář bude deponován v Universitní knihovně v Brně“. Signatura inventáře není uvedena, Fukač ji nezmiňuje ani ve svých pozdějších pracích. Pátrání ve jmenované knihovně (dnes Moravská zemská knihovna) nepřineslo výsledky; situace je navíc zkomplikována restitucemi církevního majetku v 90. letech 20. století.

⁵ Přesně 3706 (Fukač, cit. d., sv. I, s. 112–113, výsledný součet skladeb v jednotlivých oddílech). Počet skladeb je však orientační, neboť pod některými tituly se mohlo skrývat více kompozic.

⁶ „Opera Italica de Cajo Graco Tres partes procurata Partitura à R: Domino Generali Magistro... Bononcini“. Autorem opery je Giovanni Bononcini, dílo mělo premiéru ve Vídni roku 1710.

⁷ Helfert, Vladimír: Jiří Benda I., Brno 1929, s. 55–56. Kamper, Otakar: Hudební Praha v 18. věku, Praha 1936, s. 251–253. Kamperův seznam vychází z dochovaných libret a z diáří křížovnického konventu, Helfertův z libret ve strahovské sbírce.

⁸ Te Deum / Laudamus / à 5 Voc: con strom: / A: 1718 / Del Sig: Hänel (sign. XXXV C 115). Laudate / Pueri / à 5 Voc: con strom: A: 1718 / Del Sig: Hänel (XXXV C 116). Citováno podle katalogových lístků v Souborném hudebním katalogu pražské Národní knihovny. Poprvé o nich informuje Kamper, Otakar: Hudba v řádu. Kniha památní na 700leté založení českých křížovníků, Praha 1933, s. 194.

⁹ Freemannová, Michaela: Zur Händel-Rezeption in den böhmischen Ländern in Vergangenheit und Gegenwart, in: Händel-Jahrbuch 1989, s. 119–134.

získány až po sepsání inventáře¹⁰. Podrobnějším prozkoumáním titulních listů obou hudebnin a jejich srovnáním s inventářem jsme však dospěli k následujícímu zjištění: skladby v inventáři uvedeny jsou, a to nikoli pod jménem Händel, ale Hönel: „Te Deum à 5: voc: Tubae Hönel (30r); Laudate Pueri à 5 Voc: 3 Violin 1 Oboe 2 Tubae D# Hönel (50r)“. Jméno Hönel (či Hönnel, Honnel) se potom v inventáři vyskytuje u celé řady skladeb.

S podobně pozměněnými jmény se setkáváme v historických pramenech velmi často¹¹. Někdy je jejich určení obtížné, zvláště pokud se jedná o autora méně známého nebo takového, který generačně či provenienčně nezapadá do okruhu ostatních zastoupených skladatelských jmen. Řada skladatelů ani blíže identifikována v určité době být nemůže, protože teprve čekají na své objevení. Fukač zařazuje Hönela do skupiny neznámých skladatelů, podobně jako Johanna Georga Dombergera nebo Antonia Oreficchio, kteří jsou dnes odborné veřejnosti již dobře známi. Jako jednu z možností bližší identifikace skladatele nabízí hudebníka domácího původu P. Anselma Hönla, piaristu a kaplana vévodkyně bádenské¹². S přiřazením jména Hönel nevýznamnému domácímu hudebníku, od něhož nejsou známy žádné kompozice, nemůžeme ovšem souhlasit, především pro množství a charakter zastoupených skladeb. Jméno Hönel se v inventáři objevuje v rubrikách věnovaných hudebně dramatickým dílům („Partiturae ab Operis et Ariis“ a „Oratoria producta“) v sousedství takových skladatelů, jako byli např. Antonio Caldara nebo Antonio Lotti. Nutno ovšem přiznat, že nebýt vodítka v podobě výše zmíněných Händelových skladeb identifikovaných v křížovnické sbírce, bylo by určení pravé totožnosti tohoto jména poněkud ztíženo.

Pokud tedy považujeme totožnost blíže neznámého Hönela s Georgem Friedrichem Händelem za prokázanou (či alespoň vysoce pravděpodobnou), můžeme přikročit k bližší charakteristice Händelových skladeb v křížovnickém inventáři. Inventář obsahuje celkem 17 položek, u nichž je v rubrice autora uvedeno jméno Hönel či jeho varianty Hönnel či Honnel. V následujícím seznamu uvádíme všechny dostupné údaje zjištěné ve Fukačově edici inventáře včetně jím zavedených pořadových čísel. První číslo uvádí folio inventáře, další tři čísla určují původní lokalizaci hudebniny na kůru: druhé číslo je tzv. „Ordo“, třetí „Scrinium“ a čtvrté číslo pořadí ve „Scrinium“. Inventář uvádí celkem pět „Ordines“, uložených v jednotlivých skříních („in Almari“) z nichž „Ordo I.“ zahrnuje skladby pocházející původně ze sbírky svatovítského kapelníka Kryštofa

¹⁰ Fukač, cit. d., s. 253–254. Na jeho názor odkazuje též Rudolf Pečman ve své knize Georg Friedrich Händel, Praha 1985, s. 14.

¹¹ U samotného Georga Friedricha Händela jsou známy hned tři varianty jeho jména, které lze nalézt i na skladatelových autografech: Händel (v Německu), Hendel (v Itálii) a Handel (v Anglii). Händel-Handbuch IV., Dokumente zu Leben und Schaffen, Leipzig 1985.

¹² „Jde o zcela neznámého skladatele. Je však pravděpodobné, že zhudebnil-li texty domácího libretisty [p. Kořínka, viz dále], sídlil zřejmě na našem území. Neumann (Piaristé a český barok, s. 143) zná externistu kosmonoské koleje P. Anselma Hönla, kaplana vévodkyně badenské v Lovosicích a na Ostrově. Ovládal hru na smyčcové nástroje.“ Fukač, cit. d., sv. I., s. 241, pozn. 128.

Gayera (zemřel 1734)¹³. „Scrinium“ byla potom zřejmě přihrádka, v níž byly uloženy skladby podle jednotlivých druhů. Pro přesnější identifikaci jednotlivých „Scrinii“ uvádím v hranaté závorce jejich názvy, uvedené v inventáři. Záznamy o skladbách v inventáři zahrnují název, obligátní nástroje („Instrumenta singularioria“), tóninu a autora; tyto údaje oddělujeme v následujícím seznamu pomlčkami. U skladeb obsažených ještě dnes ve sbírce uvádíme signaturu pražského Českého muzea hudby.

11v, I, XXIX, 30 [Exhibet Offertoria & Arias Natalitias]

Offert: pro Dominica 2da post Epiphaniam in festo Ssmi Nominis JESU. Sit Nomen Domini Benedictum à 4 voc: – Hönel

18v, I, XLVII, 12 [Exhibet Partituras minus Solennes]

Aria cum instr: – Hönel

25v, II, XVIII, 39, 40 [Ariae Italicae Recentiores]

Aria de Tempore à Cant: & Alt: – A – Hönnel

Aria de Tempore à 2 Cant: – G – Honnel

26r, II, XIX, 17, 18, 19 [Ariae de Communione à Canto solo]

Aria – Cb – Hönel [spojeno svorkou, platí pro všechny tři árie]

Aria – Violin: Solo – B

Aria – Violin: Solo – G

27r, II, XX, 26 [Ariae per la Communione. Alto, Tenore, Basso solo]

Aria A: S: – F – Hönel

27v, II, XX, 47 [Ariae per la Communione. Alto, Tenore, Basso solo]

Aria Bass: Sol: – G – Hönel

29v, II, XXIV, 11 [Offertor: & c. de S: Cruce]

Aria Similis [Ante Te Deum laudamus in festis S: Crucis] à C: & Bas: de Ssmo – Hönel

Rittornello – Dolhoph

30r, II, XXVI, 5 [Te Deum laudamus I^{mac} Classis]

Te DEUM à 5: Voc: – Tubae – Hönel (HWV 278, sign. XXXV C 115)

33r, III, VI, 25 [Ariae de Beata Virgine]

Aria Scanda Caelum del Scta Cruce C: S: – Oboe Sol: – Hönel

¹³ „Musicalium Gayerianorum omnium in Almari I^{mo} Contentorum Ordo I:“ (1r). Gayerovu sbírku prodala jeho vdova pražským křižovníkům před rokem 1737.

35r, II, IX, 21 [per la Pasque, de Resurrectione Domini]
Aria Conticesce ô Munde: B: S: – Violoncello S: – Hönel

36r, III, XII, 33 [Ariae pro Quadragesima]
Aria In tua Cruce A: S: – Hönel

50r, IV, XIV, 2 [Laudate Pueri ^{I^{mac}} Classis]
Laudate Pueri à 5 Voc: 3 Violin: 1 Oboe 2 Tubae – D# – Hönel (HWV 237, sign. XXXV C 116)

54v, V, III, 1 [Partiturae ab Operis & Arijs]
Partiturae Operarum – Hönel

55v, V, XVIII, bez pořadového čísla [Oratoria producta]
Oratorium latinum Fides, Spes, Charitas peccatorem ex Contemplatione Passionis ad paenitentiam invitantes. Textus R: P: Caroli Korzinek Ariae Domini Hönel productum Anno 1725 – Hönel

Podle inventáře bylo ve sbírce obsaženo celkem 17 Händelových skladeb, z nichž dvě byly původně součástí svatovítské sbírky Kryštofa Gayera (offertorium „Sit nomen Domini benedictum“ a jedna blíže neurčená árie v „Ordo I.“). Většinou se jedná o árie a dueta, s výjimkou zmíněného čtyřhlasého offertoria a výše uvedených Te Deum a Laudate Pueri. U všech záznamů je uvedeno obsazení, z árií jsou čtyři pro soprán, dvě altové a dvě basové, duety jsou celkem tři – pro soprán a alt, soprán a bas a dva soprány. Významné je zastoupení koncertantních nástrojů: dvakrát se objevují sólové housle, jednou hoboj (se sopránem) a violoncello (s basem). Názvem jsou v inventáři opatřeny pouze tři árie: „Scanda caelum“ pro soprán a hoboj, altová „In tua cruce“ a „Conticesce o Munde“ pro bas a violoncello. Téměř u všech skladeb je uvedena také tónina.

S výjimkou dvou známých skladeb (HWV 237 a 278) se nepodařilo nalézt v Händelově tematickém katalogu¹⁴ žádnou kompozici, která by se dala přiřadit ke skladbám uvedeným v křížovnickém inventáři. S nejvyšší pravděpodobností se tedy jednalo o přetextované árie a dueta z jiných děl – oper nebo oratorií. Protože neznáme celý text árií ani jejich hudební podobu (inventář je netematický), je určení předloh téměř nemožné. Určitým vodítkem pro jejich identifikaci by snad mohlo být pouze hlasové a nástrojové obsazení. Musíme ovšem počítat s tím, že skladby mohly být upraveny podle místních provozovacích možností. V této souvislosti je nutno připomenout, že jako kontrafaktum se dá označit i pojednávání Te Deum: původní Händelova skladba je v angličtině, zatímco pražská verze v liturgické latině. Otevřená zůstává otázka offertoria „Sit nomen Domini benedictum“ z Gayerovy sbírky – dnes již nelze určit, zda šlo o neznámé

¹⁴ Händel-Handbuch (Leipzig, 1978–1985), I–III, B. Baselt: Thematisch-systematisches Verzeichnis (HWV).

Händelovo dílo či skladbu, která mu byla pouze připsána. Protože je však textový incipit offertoria shodný s druhým veršem z *Laudate Pueri*, mohlo jít o výňatek z tohoto Händelova díla, které je dodnes ve sbírce dochováno.

Nejzajímavější záznamy o Händelových dílech nalézáme v závěru inventáře. První z nich se nachází v rubrice „*Partiturae ab Operis et Ariis*“. Údaj „*Partiturae Operarum*“ může znamenat buď partitury více oper, nebo více svazků jednoho díla (podle běžné praxe byly partitury svázané do třech svazků podle jednotlivých aktů). Mohlo jít také o svazek či svazky árií z různých Händelových oper¹⁵. Rubrika obsahuje vedle Händelových „*operarum*“ stejně označené dílo Lottiho, dále „*Partiturae ex diversis Ariis [...] diversi Itali*“ a dvanáct árií z Caldarovy nejmenované opery provedené údajně k narozeninám císařovny Alběty Kristiny v roce 1721¹⁶. U tohoto souboru árií je zajímavá poznámka, dokládající způsob zacházení se světskými skladbami na křižovnickém kůru: „*Non est latinus textus super Arias*“. Toto negativní svědectví vypovídá o tom, že ostatní díla latinským textem opatřena byla. Poslední položkou v rubrice jsou dvoje anonymní litanie.

Na příkladu těchto partitur a Bononciniho opery *Caio Gracco* vidíme, že pražští křižovníci měli zájem o dobová operní díla. Mezi jejich hudebninami se nacházely i partitury oper (resp. jedna opera o více svazcích, případně několik svazků jednotlivých árií) Georga Friedricha Händela. Nález takového díla by byl velkým přínosem pro hledání souvislostí mezi italskou operou a repertoárem našich chrámových kůrů. Je také pravděpodobné, že chrámové skladby uvedené v inventáři vznikly přetextováním právě této předlohy. Záznamy nám však bohužel nedovolují blíže určit, o jaké dílo šlo.

Tato prozatím neznámá Händelova hudba však nebyla použita pouze pro jednotlivé chrámové árie, ale stala se pravděpodobně také základem většího duchovního dramatického díla, které můžeme s trochou nadsázky považovat za první Händelovo oratorium v našich zemích. Je to poslední položka našeho seznamu, zaznamenaná v rubrice „*Oratoria producta*“. O Velikonocích roku 1725 bylo u křižovníků provedeno oratorium s košatým barokním názvem „*Fides, Spes, Charitas peccatorem ex contemplatione passionis ad paenitentiam invitantes*“. Podle záznamu v křižovnickém inventáři (55v) byl text dílem člena řádu P. Karla Kořínka (1697 – 1759), árie byly od Händela: „*Textus R. P. Caroli Korzinek,*

¹⁵ Výraz „*opera*“ mohl znamenat i prostě jakákoli „díla“. V souvislosti s náplní této rubriky je však tento výklad nepravděpodobný.

¹⁶ „*Undecim Ariae ex Opera Novae domus in Natali Imperatricis Elisabethae A 1721 productae – Caldara*“ (54v). K narozeninám císařovny (28. 8.) byla v roce 1721 provedena Porsileho opera *Meride e Selinunte*. Caldara toho roku napsal operu pouze ke jmeninám císaře *Ormisda re di Persia* (4. 11.). K narozeninám císařovny lze přiřadit z okolních let Caldarova díla *Sirita* (1719) a *Nitocri* (1722)

ariae Domini Hönel“. Libreto¹⁷ je zachováno ve dvou exemplářích, a to v pražské Národní knihovně a v Českém muzeu hudby (Strahovská sbírka)¹⁸.

Představa, že Händel napsal v roce 1725 zcela neznámé oratorium přímo pro Prahu, a to navíc na text domácího autora, je sice lákavá, avšak zcela nepravděpodobná. Oratorium nepochybně vzniklo jako pasticcio, což byla běžná operní technika 18. století. Händelovy árie byly podloženy novým latinským textem a spojeny dohromady nově zkomponovanými recitativy v jednoduší celek. Takováto praxe vytváření nových hudebně dramatických děl je na našem území doložena¹⁹; je známo, že i sám Händel takto nezdědka pracoval se svými staršími skladbami. Autor pasticcia je neznámý, mohl jím být někdo z místních hudebníků. Vzniklo tak zcela unikátní „Händelovo“ oratorium, které měli Pražané možnost vyslechnout v době, kdy Händel slavil v Londýně úspěchy jako operní podnikatel a na soustavnou práci na poli oratoria ještě ani zdaleka nepomýšlel. Toto oratorium je ovšem nutno žánrově řadit spíše k Händelovým italským oratoriím než k anglickému oratoriu, kterým se později tolik proslavil.

Nevíme jistě, zda jako předloha pro vytvoření oratoria sloužily pouze árie z partitur doložených na křížovnickém kůru, anebo jestli měl autor pasticcia k dispozici ještě jiné Händelovy skladby. Při pátrání po hudbě, která v Praze zaznívala, lze každopádně považovat rok 1725 jako datum ante quem. Velkou roli může sehrát také analýza árií v dochovaném libretu. Není vyloučeno, že se podaří i úplná rekonstrukce díla. Tento úkol však ponecháme dalšímu bádání.

Studie vychází z diplomové práce Jiřího Fukače, jejímž tématem byl hudební inventář z kostela křížovníků s červenou hvězdou v Praze (1737). Zaměřuje se na skladby Georga Friedricha Händela dochované v křížovnické sbírce (Laudate Pueri HWV 237, Utrechtské Te Deum HWV 278) a jejich identifikaci v inventáři. Dospívá ke zjištění, že skladatel je zde uveden pod změněným jménem Hönel. Uvádí seznam všech záznamů Händelových (Hönelových) kompozic v inventáři včetně oratoria Fides, spes, charitas..., provedeného v Praze v roce 1725 (autorem libreta byl člen řádu Karel Kořínek). Oratorium vzniklo jako přetextované pasticcio z Händelových árií, které byly součástí sbírky.

¹⁷ Oratorim. / Fides, Spes, Charitas / Peccatorem / Ex Contemplatione Passionis / ad paenitentiam invitantes. / In Ecclesia S. Francisci Seraphici / Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum / cum rubea stella Pragae ad pedem pontis, / Die Parasceves horâ 11. antemeridianâ / Annô 1725. / Pio Auditorio / Lucubri Musica / propositae. / Vetero-Pragae, Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae / in Collegio Societatis Jesu ad S. Clementem.

¹⁸ Národní knihovna v Praze, Oddělení starých tisků, sign. 55 G 71, přív. 1. (Kamper: Hudební Praha v 18. věku, Praha 1936, s. 251). České muzeum hudby, sign. B 4033 (Poštolka, Milan: Libreta strahovské hudební sbírky, Miscelanea Musicologica XXV.–XXVI., 1973, s. 79–149, zde na s. 101).

¹⁹ O Händelových áriích v anonymní latinské karnevalové opeře Facetum Musicum z kláštera Osek (1738) pojednáme na jiném místě.

HÄNDEL IM BAROCKEN PRAG

Bisher unbekannte Beläge der Aufführungen von Händel's Musik in der Prager Kreuzherrenkirche in der 1. Hälfte des 18. Jhrs.

Die Grundlage des Aufsatzes ist die Diplomarbeit von Jiří Fukač, die das Musikinventar der Kreuzherrenkirche zu Prag (1737) zum Thema hat. Der Artikel konzentriert sich auf die in der Sammlung erhaltenen Kompositionen von Georg Friedrich Händel (Laudate Pueri HWV 237, „Utrechter“ Te Deum HWV 278) und ihre Identifikation im Inventar. Es wird festgestellt, daß der Komponist hier mit der veränderten Schreibweise als „Hönel“ eingetragen ist. Unter diesem Namen sind im Inventar mehreren Kompositionen verlistet – einschließlich des lateinischen Oratoriums „Fides, Spes, Charitas ...“, das in Prag im Jahre 1725 aufgeführt wurde (Author von Libretto ist Ordensmitglied Karel Kořinek). Das Oratorium entstand als übertextierte „Pasticcio“ aus den in der Sammlung enthaltenen Händel-Arien.